

Een archeologische begeleiding (AB) in de boerderij Hagenend 3, te Anderen, gemeente Aa en Hunze (Dr.)

S.J. Tuinstra

ARC-Rapporten 2005-37

Groningen
11 mei 2005
ISSN 1574-6887



1 Inleiding

1.1 Aanleiding van het onderzoek

Op 22 september 2004 is de restauratie van de historische boerderij Hagenend 3 te Anderen, onder auspiciën van het Drentsch Plateau en de gemeente Aa en Hunze officieel van start gegaan. De boerderij is bouwhistorisch onderzocht door het Bureau voor Bouwhistorie (BDM) te Groningen. Tijdens de restauratie is aanvullend onderzoek gedaan en is over het project gerapporteerd. Vanwege alle bij het project geplande grondwerkzaamheden is Archaeological Research & Consultancy (ARC bv) in opdracht van het Drentsch Plateau ingeschakeld om een archeologische begeleiding uit te voeren. Deze begeleiding beperkte zich tot die momenten dat er daadwerkelijk grondwerkzaamheden plaatsvonden. De archeologische begeleiding werd uitgevoerd door drs. S.J. Tuinstra. De archeologische begeleiding vond plaats op 22 september 2004, 28 t/m 30 september 2004, 5 oktober 2004 en 7 oktober 2004.

1.2 Ligging van het onderzoeksgebied

De historische boerderij is gelegen aan het Hagenend 3 te Anderen, gemeente Aa en Hunze (afb. 1). Het archeologische onderzoek is in deze boerderij verricht.

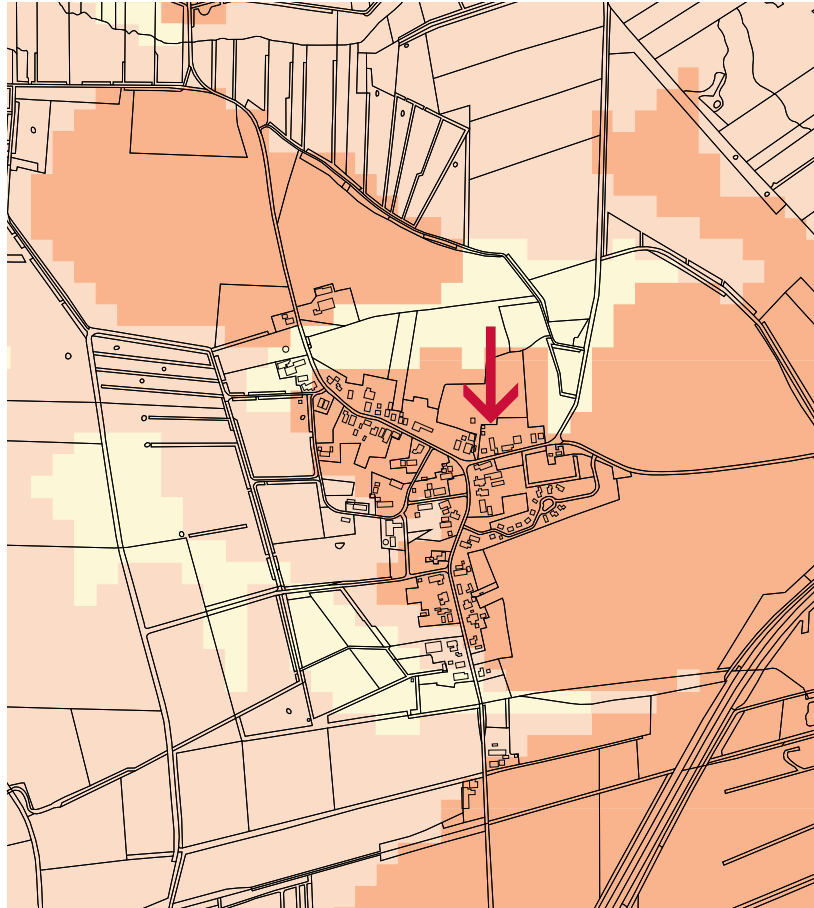
1.3 Objectgegevens

ARC-Projectcode	2004/251
Provincie	Drenthe
Gemeente	Aa en Hunze
Plaats	Anderen
Toponiem	Hagenend
Kaartblad	12G
Coördinaten	242.000/558.000
Periode	Late Middeleeuwen
Type object	Boerderij
Type bodem	Zand
Geomorfologie	Dekzand

1.4 Doel van het onderzoek en vraagstellingen

Vanwege de late beslissing om een archeologische begeleiding te laten plaatsvinden is er geen tijd meer geweest om een gedetailleerd Programma van Eisen op te stellen. Als zodanig is er geen sprake van een duidelijk omschreven vraagstelling. Tijdens de begeleiding is er aan de volgende punten aandacht besteed:

- 1 *Zijn er nog sporen van een (mogelijke) voorloper?*
- 2 *Kan nog iets worden gezegd over de inrichting van de 14e-eeuwse boerderij, met name over het woongedeelte en de plaats van de oorspronkelijke haard?*





0 500 m





ROB

Legenda

-  HUIZEN
-  TOP10 ((c)TDN)

IKAW

-  zeer lage trefkans
-  lage trefkans
-  middelhoge trefkans
-  hoge trefkans



Afbeelding 1 De ligging van het onderzoeksgebied. De pijl geeft de positie van de boerderij aan. Bron: Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek/Archis, 25 januari 2005.

- 3 *Hoe is de 14e-eeuwse boerderij oorspronkelijk gefundeerd? De huidige resterende 14e-eeuwse staanders zijn gefundeerd op veldkeien, maar dit lijken latere toevoegingen te zijn.*
- 4 *Hoe is de toestand van het archeologische bodemarchief?*
- 5 *Zijn er nog sporen van het (afgebroken) 14e-eeuwse stalgedeelte onder de huidige stal aanwezig?*

1.5 Onderzoeksgeschiedenis

Anderen is een klein dorpje in het oorspronkelijke kerspel Anlo, tegenwoordig onderdeel van de gemeente Aa en Hunze. Het dorp kende in de vroege 17e eeuw negen volle waardelen. Vermoedelijk waren er toen ook negen grote boerderijen. Hagenend 3 zal oorspronkelijk zeker een van deze grote boerderijen met een vol waardeel zijn geweest. Hagenend 3 ligt op een blokvormig erf – dat oorspronkelijk zeer groot was – ten oosten van een brinkje. Op dit perceel werd in 1866 Hagenend 5, in 1924 't Loeg 25 en in 1959 Hagenend 1 gebouwd. Hagenend 3 is een grote boerderij, met afmetingen van 13×28,8 meter. Aan de constructie is te zien dat de boerderij een ingewikkelde bouwgeschiedenis heeft, met veel bouwfasen die ver in de geschiedenis teruggaan. Het tweede en het derde vak zijn aan beide zijden voorzien van een zeer oude onderslagconstructie, die als een langs balkconstructie is uitgevoerd.

Onderslagconstructies kwamen meestal voor in het deel van de boerderij dat als woonvertrek/keuken functioneerde. De reden voor het bouwen van een onderslagconstructie zou zijn dat er in de eindgevel geen vensters aangebracht konden worden, omdat daar zich veelal een kamervak bevindt dat de volle breedte van de binnenstijlruimte in beslag neemt. De daarachter liggende keuken kon dan alleen van opzij worden verlicht. Dit zou betekenen dat er bij de tweede balk de stijlen voor een venster zouden staan. Dit probleem werd opgelost door de tweede balk op een onderslagconstructie op te vangen. In deze benadering is het uitgangspunt dat onderslagbalken daarom steeds in samenhang met een kamervak voorkomen.

Uit het feit dat het derde vak in de huidige situatie deel uitmaakt van de deel, kan worden afgeleid dat het woondeel naar voren is opgeschoven. De rest van de deel is in een ankerbalkconstructie uitgevoerd. Blijkens de nog aanwezige jaarankeers in de topgevel, is het woongedeelte in 1792 versteend. In de 19e eeuw zijn de zijwanden van de stal versteend. Voor een diepgaande analyse van de constructie en bouwgeschiedenis van het pand wordt verwezen naar het bouwhistorisch onderzoek van Van der Waard (1999).

Het Hagenend 3 te Anderen is een uniek monument waarbij de oudste delen teruggaan tot het midden van de 14e eeuw, gedateerd op basis van dendrochronologische monsters van het hout van de onderslagconstructie (afb. 2). Vanwege het unieke karakter van deze Drentse boerderij werd Europese subsidie verkregen om een verantwoorde restauratie mogelijk te maken. Deze ingrijpende restauratie hield in dat ook gedeelten van de fundaties vernieuwd danwel gestut moesten worden en dat alle vloeren vernieuwd werden. Ook vonden nog grondingrepen plaats voor de aanleg van nutsleidingen en sanitaire voorzieningen, zodat de gerestaureerde boerderij ook als modern woonhuis weer gebruikt kan worden. De mogelijkheid dat tijdens werkzaamheden archeologische sporen manier ongedocumenteerd zou-

den verdwijnen was de directe aanleiding om zo snel mogelijk een archeologische begeleiding in te plannen.

Helaas bleek tijdens de rondleiding op de open dag, de officiële start van het project, dat de voorbereidende werkzaamheden reeds twee weken eerder waren begonnen. Hierbij was in de stal onder bijna alle staanders een gat van circa 2 m doorsnede en 1 m diepte uitgegraven. De reden hiervoor was om nieuwe poeren onder de staanders aan te kunnen brengen. De mogelijkheid om hierbij vast te stellen of zich onder deze staanders nog archeologische sporen bevonden, was hiermee verkeken. Wél was bij deze actie aan het licht gekomen dat een aantal staanders op veldkeien gestaan hadden, waaronder een staander van het 14e-eeuwse gedeelte (afb. 3). Deze veldkeien waren nog aanwezig. De noodzaak van archeologisch onderzoek werd door deze gebeurtenis nog eens duidelijk onderstreept.

1.6 Werkwijze

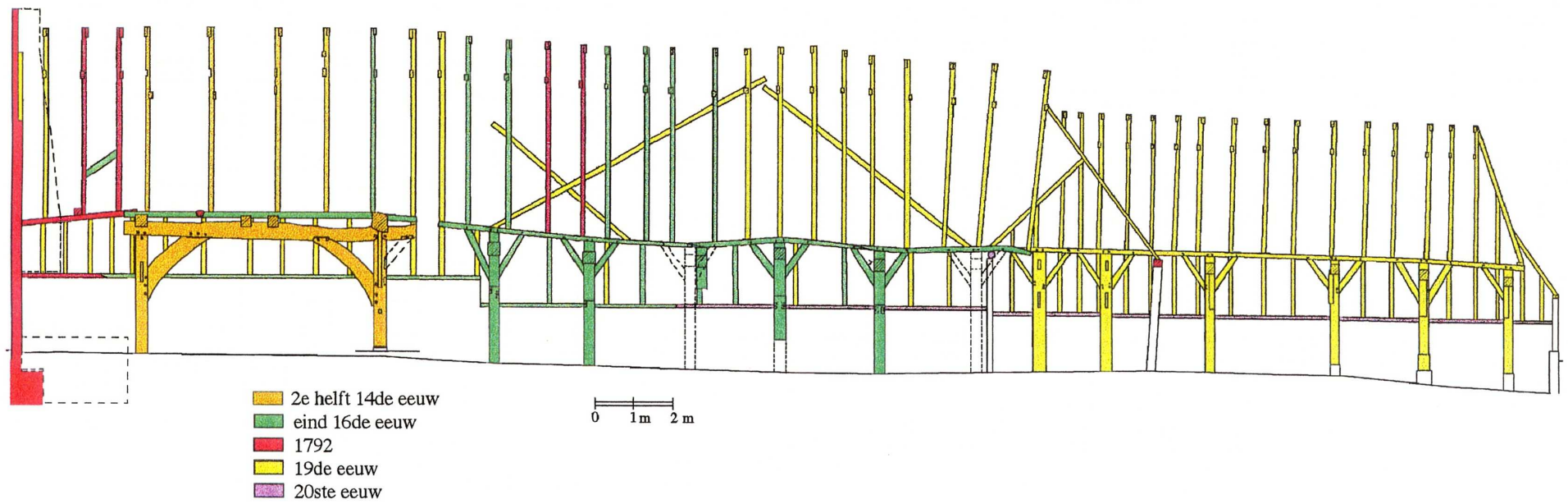
Tijdens de officiële opening van het restauratieproject is overleg gevoerd met de directievoerende van het restauratieproject, L. van der Velde en procesbegeleider J. Langeland van het Drents Plateau over de invulling van de archeologische begeleiding. Hierbij is afgesproken dat bij alle nog uit te voeren grondwerkzaamheden een archeoloog aanwezig zou zijn. De uit te voeren werkzaamheden zijn met de restauratie-uitvoerder, dhr. D. Stille, doorgesproken. Voor het onderzoeken en documenteren van eventuele archeologica is afgesproken dat het werk onderbroken kon worden om deze zaken nauwgezet te kunnen onderzoeken en documenteren. De al eerder door de sloop van de houten vloeren vrijgekomen oorspronkelijke bodem in het woongedeelte is opgeschaafd en gedocumenteerd. In alle beschikbare ruimtes is met behulp van een edelmanboor geboord om de bodemopbouw te kunnen vaststellen.

2 Resultaten

De resultaten worden hieronder per dag besproken. Voor een overzicht van de uiteindelijke resultaten wordt verwezen naar de plattegrond, waarin alle waargenomen sporen zijn weergegeven (afb. 4).

28 september

Als eerste werd begonnen met een inspectie van het al uitgevoerde werk. De ontgraving van de staanders had aan het licht gebracht dat één van de oorspronkelijke 14 eeuwse staanders (staander 2) op een veldkei was gefundeerd. Ook naast staander 3 bleek een veldkei te liggen. Onder de andere staanders zijn dergelijke veldkeien niet waargenomen, alhoewel volgens de aannemer nog wel enkele kleine keien zijn verwijderd. Of deze bij staanders hoorden, was niet meer te achterhalen. Vervolgens werd de reeds vrijgelegde bodem in het woongedeelte opgeschaafd, om zo een leesbaar vlak te creëren. Hierbij kwamen enige restanten van een lemen vloer aan het licht, alsmede twee min of meer ronde grondsporen, van circa 1,1 m doorsnede. De twee ronde sporen bevatten beiden verkleurde, waarschijnlijk verhitte, grond. Hierbij was het zuidelijke spoor zeer ondiep, circa 5 cm, en rommelig. Het noordelijke spoor, tegen de tegenwoordige haard aan gelegen, be-



Afbeelding 2 De lengtedoorsnede van de boerderijconstructie met de diverse bouwperiodes. Naar: Van der Waard 1999.



Afbeelding 3 Veldkei onder de 14e-eeuwse staander (staander nr 2.). Foto: S.J. Tuinstra.

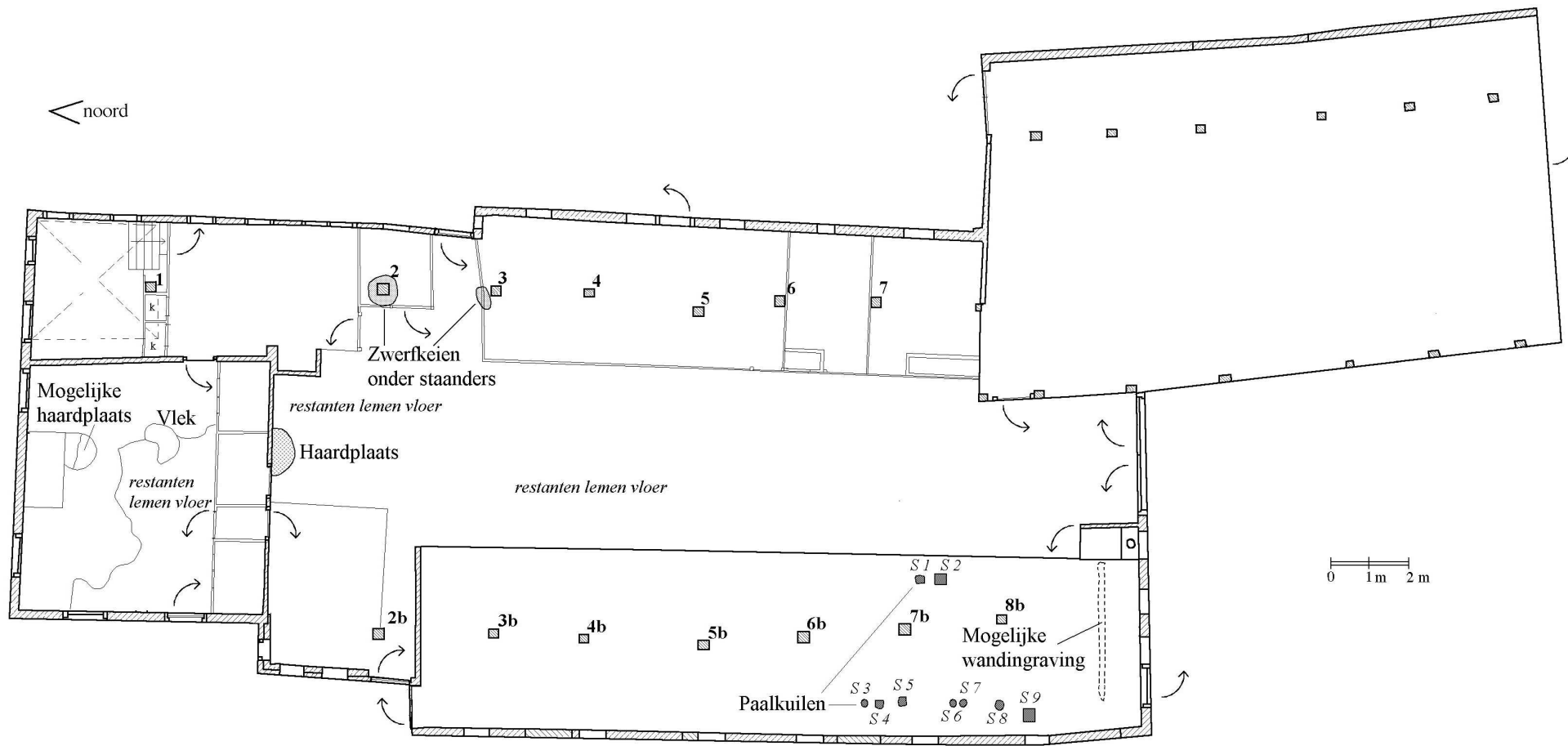
vatte duidelijke houtskoolspikkels en brokken verbrand leem en was nog 20 cm diep. Vondsten werden niet aangetroffen. Na het tekenen en fotograferen van het vlak werden drie boringen gezet, waarbij bleek dat de bodemopbouw in dit vertrek bestond uit een circa 5 cm dikke vuilgele zand-leemlaag, met direct daaronder de natuurlijke bodem, bestaande uit fijn geel (dek)zand.

29 september

Als onderdeel van de renovatie werd de bestaande betonvloer in het centrale deel van de stal machinaal verwijderd. Hierbij werd eveneens circa 30 cm van de grond verwijderd. Voor deze dag stond gepland om ongeveer de helft van het totaal te ontgraven vlak te verwijderen. Het grootste deel van het zo ontgraven vlak bleek te bestaan uit steriel zand. Direct onder het verwijderde beton waren hier en daar nog restanten van een leemvloer te zien. Midden in het vlak, tegen de westelijke staanderrij aan, kwamen een tweetal sporen tevoorschijn, afkomstig van kleine, vierkante palen (spoor 1 t/m 2). De paalgaten waren gevuld met losse, donkbruine, zwaar humeuze zandvulling. Verder werd een bakstenen fundament aangetroffen, het restant van een eerdere potstalmuur. Aan het zuidende van de stal, circa 1 m uit de bestaande achtergevel, kwam een vaag lineair spoor te voorschijn, bestaande uit donkergrijs zand met humus. Vondsten werden niet gedaan. Ook in de stal werden boringen gezet, waarbij steeds op circa 5 cm de natuurlijke bodem werd aangetroffen.

30 september

Vervolg van het verwijderen van de vloer van de stal, nu in de westelijke kubbing. Ten behoeve van de nieuwe bedrijfsvoering met potstal, werd hier dieper ontgraven dan in het middengedeelte, namelijk tot circa 80 cm onder de bestaande vloer. In het zuidoostelijke gedeelte van het vlak, nabij staanders 6b t/m 8b, werden zeven paalsporen aangetroffen. Zes van deze paalkuilen bevonden zich in één lijn, op circa 50 cm van de huidige weststalwand. Twee hiervan bevatten nog houtresten (spoor 6 en spoor 8), een derde bevatte baksteen (spoor 5). De vulling van de overige vier paalkuilen bestond uit compact, iets humeus zand. De sporen werden



Afbeelding 4 De gevonden archeologische sporen binnen de huidige boerderij. Boerderijplattegrond naar Van der Waard 1999.

getekend, gecoupeerd en gefotografeerd.

05 oktober

Het vlak in de voormalige keuken werd opgeschaafd. Helaas bleek dit niveau in het subrecente gebruik verstoord, waardoor het vlak geen archeologische informatie meer opleverde.

07 oktober

De voormalige pompstraat, direct achter de bedstedenwand werd 35 cm ontgraven. Ook hier komt een nieuwe, gesoleerde vloer te liggen. Dit ontgraven werd archeologisch begeleid, en het getrokken vlak werd geschaafd. Hierbij kwamen wederom restanten van de voormalige leemvloer aan het licht. Direct tegen de bedsteden wand aan, en hierdoor afgesneden kwam een haardplaats te voorschijn, met een kern van verbrand zand en een rand van as met zand, gevolgd door nog een tweede rand van verhit zand. Duidelijke houtskoolrestanten waren niet meer aanwezig. De doorsnede van de haard bedroeg circa 1,20 m en de diepte nog maximaal 30 cm. Een groot deel van het resterende vlak, in westelijke en zuidelijke richting, bleek verrommeld en bevatte baksteenspikkels. Ook de grond onder staander 2b – een deel van de oorspronkelijke 14e-eeuwse constructie, en gedeeltelijk afgezaagd begin september jl. – was verstoord. Gedeeltelijk was dit te wijten aan de recente verwijdering van een deel van de staander, maar ook al in een eerdere fase is waarschijnlijk hier gegraven om de staander te repareren of stabiliseren. Sporen van een paalgat onder deze staander konden niet worden vastgesteld. Wel werden hier twee scherven van roodbakkend loodgeglazuurd aardewerk uit de Nieuwe Tijd gevonden.

3 Conclusies

Met de verkregen resultaten tijdens de archeologische begeleiding zijn de gestelde vragen niet eenduidig te beantwoorden. Ten eerste kon tijdens de begeleiding maar een klein deel van het hele oppervlakte van de boerderij worden bekeken. Het begeleide gedeelte leverde relatief weinig sporen op en nauwelijks vondstmateriaal. Maar reeds voorafgaand aan de begeleiding zijn grondingrepen gepleegd die niet archeologisch zijn begeleid. Zo maakte de reeds weggegraven onderkant van de huidige stalstaanders het onmogelijk om inzicht te verkrijgen in de fundatie van eerdere fasen. Daarnaast is tijdens de archeologische begeleiding niet alle grondwerk, oftewel bodemversturende ingrepen, gemeld. Een dwars over de stal heen lopende binnenmuur, die in de nieuwe situatie het woongedeelte van de stal moet scheiden, is zondere verdere vermelding gegraven en geplaatst. De kans om hier een dwarsprofiel van de stalbodem te verkrijgen was hiermee verloren. Minstens zo pijnlijk was de verwijdering van de veldkeien waarop twee staanders waren gefundeerd, waarvan één een oorspronkelijke 14e-eeuwse staander (staander 2). Door het niet vermelden van deze ingreep kon het bodemarchief hier niet worden gedocumenteerd. Hierdoor was het onmogelijk om vast te kunnen stellen hoe deze staander oorspronkelijk was ingegraven.

1 *Zijn er nog sporen van een (mogelijke) voorloper van de 14e eeuwse boerderij?*

Deze vraag is niet eenduidig te beantwoorden, daar de gevonden sporen geen dateerbaar materiaal bevatten. Gezien de aard en positie van deze sporen is het echter waarschijnlijk dat deze tot de 14e-eeuwse of latere boerderij-fasen behoren. De 14e-eeuwse fase lijkt hiermee de eerste boerderij op deze plek te zijn.

2 *Kan nog iets gezegd worden over de inrichting van de 14e-eeuwse boerderij? Met name het woongedeelte en de plaats van de oorspronkelijke haard?*

Veel sporen heeft de begeleiding niet opgeleverd, maar de vraag kan gedeeltelijk worden beantwoord. Zo is duidelijk geworden dat de boerderij in het verleden van lemen vloeren was voorzien. Deze lagen nog aan het oppervlak en zijn gedeeltelijk gespaard gebleven doordat de recentere houtvloer en betonvloer hier overheen zijn gelegd. Pas tijdens de huidige restauratie zijn ze uiteindelijk verwijderd. Ook hier is echter als gevolg van het ontbreken van vondstmateriaal, niet te zeggen bij welke periode vóór de 19e eeuw deze vloeren oorspronkelijk horen. Over de voormalige haard is meer te zeggen. Er zijn twee sporen gevonden die duidelijk afkomstig zijn van haardplaatsen. De meest noordelijke hiervan ligt tegen de huidige haard aan, en het mag waarschijnlijk worden geacht dat het hier de directe voorganger van de nu nog aanwezige eind 18e-eeuwse haardplaats betreft. De direct achter de bedstedenwand gelegen haardplaats is waarschijnlijk ouder, zeer zeker ouder dan de 18e eeuwse bedstedenwand die de haard doorsnijdt. Deze haardplaats bevindt zich in het midden van het 14e-eeuwse woongedeelte. Daarmee lijkt het aannemelijk dat het hier gaat om de oorspronkelijke haardplaats van de boerderij, die in de 14e eeuw waarschijnlijk geen schoorsteen bezat en waar de rook via de daknok werd afgevoerd.

3 *Hoe is de 14e-eeuwse boerderij oorspronkelijk gefundeerd?*

Zeker twee staanders, waaronder een 14e-eeuwse staander, en mogelijk meer, zijn gefundeerd geweest op veldkeien. Niet alle staanders bezaten echter een fundament van keien, waardoor hier sprake lijkt te zijn van latere reparatie van verrotte staanders. Door het ongedocumenteerde verwijderen van de grond en veldkeien onder de staanders kan deze vraag echter niet verder worden beantwoord.

4 *Hoe is de toestand van het archeologische bodemarchief?*

De toestand van het bodemarchief is redelijk te noemen. Weliswaar zijn er in het subrecente verleden enige ingrepen geweest die een deel hebben verstoord, maar het grootste deel van de bodem is onverstoord en zal zeker nog meer archeologische sporen bevatten.

5 *Zijn er nog sporen van het (afgebroken) 14e-eeuwse stalgedeelte onder de huidige stal aanwezig?*

Ook deze vraag is niet met zekerheid te beantwoorden, daar de gevonden sporen geen dateerbaar materiaal hebben opgeleverd en een aantal mogelijke sporen zonder verdere documentatie zijn weggegraven. In de stal zijn twee vierkante paalgaten gevonden, die, gezien de nog losse, veraarde vulling recent van aard zullen zijn. In de westelijke kubbing zijn zeven in lijn liggende paalgaten aangetroffen. Mogelijk dat het hier gaat om de plaats van de kubbing, voordat in de 19e eeuw de stal werd versteend. Het lineaire grondspoor parallel aan de huidige achtergevel is mogelijk een wandgreppel

van deze pre 19e-eeuwse stal. Van drie van de paalsporen bestond de vulling uit baksteenpuin en houtrestanten, de overige vier kenden een compacte zandvulling. De drie waarschijnlijk subrecente paalsporen zijn dan de directe voorloper van de huidige stalwand, de vier resterende paalgaten kunnen mogelijk van een nog oudere fase zijn. De verschillende fases hebben dan tot de 19e eeuw steeds op dezelfde plek gelegen.

Naar aanleiding van deze resultaten kan worden gesteld dat de 14e-eeuwse boerderij, waar nog daadwerkelijke bouwelementen van aanwezig zijn, waarschijnlijk de eerste boerderij op deze locatie is geweest. Vanaf de 14e eeuw is deze plek continu in gebruik geweest als boerderij en woning, waarbij zowel de opzet als de grootte van het geheel nooit radicaal zijn gewijzigd. De 14-eeuwse boerderij is in de loop van de tijd door herbouw/verbouw en aanpassing in een doorlopend proces uitgegroeid tot de huidige boerderij. Doordat de plek continu als gebouw in gebruik is geweest en voortdurend op nagenoeg hetzelfde vloerhoogtes heeft gehad zijn de meeste sporen van activiteiten ter plaatse weer gewist door de daaropvolgende. Alleen de dieper gelegen sporen zijn bewaard gebleven.

Helaas zijn van de plekken waar deze sporen te verwachten waren, een aantal belangrijke locaties zonder begeleiding ontgraven. Het was de aannemer waarschijnlijk niet duidelijk wat archeologie alswel bouwhistorie precies inhield en waar dan rekening mee diende te worden gehouden. Ondanks gemaakte afspraken zijn een aantal zaken dan ook niet doorgegeven omdat de archeologische relevantie van de geplande ingreep niet herkend of onderkend is. In de toekomst is het bij dit soort werkzaamheden dan ook van het grootste belang dat de archeologie en bouwhistorie ruim van te voren in het proces worden betrokken en ook de gelegenheid krijgen om de betrokkenen voor te lichten over de inhoudelijke kant van de geplande begeleiding.

Literatuur

Waard, F.J. van der, 1999. *Hagenend 3, Anderen. Bouwhistorisch onderzoek en waardebeoordeling*. Groningen. Met medewerking van E. Pressler en M.R.C. van Voorn.